

Запобігання злочинному забрудненню, засміченню та виснаженню водних об'єктів

В. М. Присяжний

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права та процесу Національної
академії управління

У статті проводиться дослідження діяльності із запобігання злочинному забрудненню, засміченню та виснаженню водних об'єктів.

Ключові слова: запобігання, державна політика, заходи з запобігання злочинному забрудненню або виснаженню водних об'єктів, організація процесуальної профілактики злочинів.

В статье проводится исследование деятельности по предотвращению, преступному загрязнению, засорению и истощению водных объектов.

Ключевые слова: предотвращение, государственная политика, меры по предотвращению преступного загрязнения или истощения водных объектов, организация процессуальной профилактики преступлений.

In this article, the author examines the activities of prevention, criminal pollution, contamination and depletion of water bodies.

Keywords: prevention, public policy, measures to prevent criminal pollution or depletion of water bodies, the organization of procedural crime prevention.

Перед правозастосовними органами стоїть завдання підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, в тому числі з посяганнями на відносини з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів.

Відповідні проблеми тією чи іншою мірою досліджували такі вчені, як: В. І. Андрейцев, Ю. В. Баулін, М. О. Беляєв, С. В. Бородин, С. Б. Гавриш, Е. М. Жевлаков, А. М. Комісаров, М. Й. Коржанський, Ю. І. Ляпунов, В. К. Матвійчук, А. А. Музика, В. А. Мунтян, П. Ф. Повеліцина, О. Я. Светлов, В. В. Сташис, О. М. Яковлев та ін.

Метою нашої статті є дослідження діяльності із запобігання, злочинному забрудненню, засміченню та виснаженню водних об'єктів.

Переходу України до сталого розвитку повинно передувати реформування всієї системи народного господарства і внесення деяких коректив в систему еколого-економічної політики. Серед основних пріоритетних напрямів екологічної політики в Україні, на нашу думку, має бути:

- 1) комплексний підхід у розробці екологічного та іншого природоохоронного законодавства, в тому числі й кримінального, що стосується забруднення, виснаження та засмічення водних об'єктів;
- 2) збільшення витрат на охорону водних об'єктів;
- 3) заборона будь-яких відступів від проектів, що шкодять довкіллю;
- 4) безумовне дотримання природоохоронних нормативів, створених Міжнародним співтовариством;
- 5) обов'язковість екологічних експертиз з метою складання екологічного прогнозу;
- 6) активізація діяльності правоохоронних органів проти порушників, які забруднюють, виснажують та засмічують водні об'єкти;
- 7) покращення екологічної освіти;
- 8) мінімізація антропогенних перетворень;
- 9) поетапність ліквідації негативних наслід-

ків; 10) вибіркового підходу до проведення природоохоронних заходів з метою підвищення їх ефективності; 11) плата за використання природних ресурсів, у тому числі й водних.

З часом навіть найконсервативніші чиновники, які мають відношення до законодавчої ініціативи, відмовляються від практики підтримання соціальної та екологічної стабільності за допомогою старих підходів і правових приписів, вони активніше роблять кроки до розширення заходів щодо водних об'єктів. У цьому аспекті величезна роль належить праву. Його найважливіша соціальна риса полягає у зв'язку цього феномену з державною політикою. Їх взаємодія проявляється на рівні як законодавчої, так і правозастосовної діяльності. Державну політику, тобто стратегічну лінію і практичні спрямування її здійснення у галузі права, називають юридичною (правовою) політикою. Термін «юридична політика» (чи «правова політика») знаходиться в ряду таких суміжних понять, як «економічна», «соціальна», «демографічна», «фінансова», «наукова політика» тощо. Всі вони характеризують основні напрями діяльності держави в тій чи іншій сфері суспільного життя. Відповідно під юридичною політикою розуміють ті принципи й цілі, які держава проводить у життя при створенні та застосуванні права, цих норм, в діяльності юридичних установ, у формуванні і розвитку правосвідомості громадян [1, с. 11-12].

Зрозуміло, що між країнами існують великі розбіжності щодо названих проблем, а особливо організаційних, традицій, досвіду керівництва, законодавства тощо. Тому, на нашу думку, лише законодавча та виконавча гілки влади нашої держави можуть з найширшим залученням наукового потенціалу ефективно використати міжнародний позитивний досвід. Потрібні зміни в законодавстві,

в тому числі й кримінальному, з метою розробки карної політики щодо екологічної злочинності загалом щодо таких злочинів, як забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів, зокрема. Звісно, тут має бути новий підхід, який потребує докорінної зміни ставлення Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України до запобігання злочинам, які стосуються забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів, що має проявлятися в міжнародному співробітництві, у спрямуванні зусиль всіх інституцій у цій справі. Такий підхід, на наш погляд, може реалізуватися кількома шляхами. Перший – коли головна увага буде зосереджена на вивченні й упровадженні в життя міжнародного досвіду у справі раціонального використання, охорони, відтворення та оздоровлення водних об'єктів та запобігання злочинам у цій сфері; другий – коли така увага буде зосереджена не на екологічних наслідках, а на їх причинах.

На першому шляху останнім часом уже досягнуто успіхів. Україна підписала ряд конвенцій та міжнародних угод і починає їх упроваджувати в національне кримінальне та природоохоронне законодавство. На другому шляху, як показує наше дослідження, є певні зрушення: у багатьох відомствах, у тому числі й правоохоронних, з'явилися нові установи (управління, відділи тощо), які почали займатися охороною навколишнього природного середовища і запобіганням забрудненню, засміченню та виснаженню водних об'єктів. Звичайно, в цьому аспекті ще не все гаразд з екологічним інформуванням населення, міжнародного співтовариства з удосконаленням екологічного, в тому числі й кримінального, законодавства, що стосується цієї сфери.

Ми впевнені, що для планування боротьби зі злочинністю, що стосується навколишнього природного середовища,

складовою якої є забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів, важливе значення має визначення змісту карної політики. Ця проблема належить до дискусійних. В юридичній літературі висловлена думка про те, що карна політика охоплює всі заходи, прямо чи побічно спрямовані на боротьбу зі злочинністю. При цьому стверджується, що така політика реалізується як у процесі спеціальних заходів (криміналістичних, кримінально-процесуальних, кримінально-правових, виправно-трудових, кримінологічних), так і заходів загальносоціального характеру (ідеологічних, медичних, культурних, економічних тощо) [1, с. 12; 2, с. 179]. Видається, що С. В. Бородин правильно зауважує, що коли погодитися з таким трактуванням сфери дії карної політики, це призведе до підміни соціальної політики карною політикою [3, с. 27]. Потрібно враховувати, що карна політика пов'язана з соціальною політикою не прямо, а опосередковано через правову, юридичну політику, і це має бути притаманним і для карної політики, що стосується охорони навколишнього природного середовища. Виходячи з вищесказаного, карна політика – це частина як соціальної, так і правової політики, до якої не входять загальні заходи соціального попередження, вони лише взаємодіють з нею [4, с. 241; 3, с. 27-30].

У радянській юридичній літературі було запропоновано поділяти єдину політику в галузі боротьби зі злочинністю на самостійні кримінально-правову, кримінально-процесуальну і виправно-трудову. Водночас не розглядалися напрями такої політики в окремих сферах буття людини, зокрема, у сфері охорони водних об'єктів. При цьому кримінально-правова політика часто позначалася терміном «карна політика» [1, с.12]. Ця точка зору не знайшла підтримки серед радянських юристів.

Окремі автори називають боротьбу зі злочинністю кримінологічною політикою, відокремлюючи головний її різновид – профілактичну політику. Паралельно з нею, але, на нашу думку, на нижчому рівні наукового абстрагування, пропонується розглядати кримінальну політику, ні рядка в ній не приділяючи політиці щодо охорони водних об'єктів. Ці два види політики формують зміст єдиної кримінологічної політики [5, с. 108].

Також була висловлена й інша думка, згідно з якою пропонується обмежити тлумачення сфери дії карної політики. Прибічники цієї позиції залучають до предмета карної політики ті спеціальні заходи соціального попередження злочинності, які ґрунтуються на кримінальному, кримінально-процесуальному і виправно-трудовому законодавстві із залученням відомостей науки, включаючи кримінологію та криміналістику [6, с.12-18; 7, с. 12; 1, с. 4-5]. Але й вони не стосуються в своїх поглядах окремих сфер буття людини, зокрема охорони водних об'єктів. Такий підхід поділяють С. В. Бородін [3, с. 4], М. О. Беляев [9, с. 21-23] та українські вчені, які займаються тією чи іншою мірою цією проблемою. Водночас у вітчизняній юридичній літературі трапляються випадки використання (без належного обґрунтування) поняття «кримінально-правова політика» як синоніма політики у галузі боротьби зі злочинністю, тобто карної політики.

Отже, виходячи з вищезазначених суджень, а також поглядів С. В. Бородіна [3, с. 27], А. А. Музики [8, с. 241-248], можна констатувати, що діяльність держави у сфері боротьби зі злочинністю загалом, і злочинністю, що стосується навколишнього природного середовища, зокрема, забруднення та виснаження водних об'єктів, здійснюється за допомогою єдиної політики, яка називається карною. Терміни «кримінально-

правова», «кримінально-процесуальна», «виправно-трудова», «судова» мають право на існування для позначення складових єдиної карної політики.

Слід зазначити, що карна політика в сфері охорони водних об'єктів – важлива наукова і значна прикладна проблема сьогодення. Протягом радянського періоду в Україні юристи фактично не займалися розробкою тематики охорони водних об'єктів. На нашу думку, політика запобігання злочинам, що стосуються водних об'єктів, має стати пріоритетним напрямом, де повинні бути окреслені чіткі орієнтири, вона повинна мати глибоке і повне наукове осмислення на рівні кандидатських дисертацій, заслуговує бути предметом не одного монографічного фундаментального дослідження. Про це досить чітко зазначив у 1985 р. вчений О. М. Яковлев, що перед доктриною кримінального права з особливою гостротою стоїть завдання розвитку наукових основ правотворчості, створення наукової теорії криміналізації і декриміналізації суспільно небезпечних діянь.

Враховуючи зазначене вище, зауважимо, що провідною ланкою взаємодії з іншими суб'єктами запобіжної діяльності є правоохоронні органи, які не лише використовують широко їхню допомогу в процесі здійснення профілактичних заходів, а й за необхідності безпосередньо включають у профілактичну діяльність з проведення запобіжних заходів щодо водних об'єктів.

Крім розкриття екологічних злочинів, викриття винних і притягнення їх до відповідальності, кримінально-процесуальний закон покладає на органи дізнання, слідчого, прокурора та суд обов'язки здійснювати спеціальні заходи запобігання. При цьому треба мати на увазі, що такі слідчі і процесуальні дії для порушення кримінальної справи, затримання підозрюваного, застосування за-

побіжного заходу, усунення з посади та ін. хоча і мають загальну профілактичну спрямованість, проте самі як такі ще не усувають всього комплексу обставин, що зумовили злочин або сприяли його вчиненню. Саме тому застосування спеціальних процесуальних заходів, безпосередньо спрямованих на найповніше виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню забруднення або виснаження водних об'єктів, істотно підвищує ефективність та цілеспрямованість всієї роботи щодо розслідування і судового розгляду кримінальних справ цієї категорії і, по суті, є логічним її завершенням.

Аналіз правозастосовної практики показує, що заходи процесуального запобігання забрудненню або виснаженню водних об'єктів мають здійснюватися на різних етапах провадження кримінальної справи, що зумовлює тривалий характер діяльності органу дізнання, слідчого, прокурора та суду.

Характерною особливістю цієї запобіжної роботи є те, що вона проводиться не лише під час розслідування справи щодо злочинного забруднення або виснаження водних об'єктів, а й на більш ранніх етапах підготовки до вчинення злочинів. У процесі запобігання цьому злочину основне завдання – швидко розблокувати криміногенну конфліктну ситуацію, а також цілеспрямованими, роз'яснювальними і виховними заходами переконати правопорушника добровільно відмовитися від реалізації злочинного умислу, чим, по суті, усувається сама загроза вчинення забруднення або виснаження водних об'єктів.

Ефективність заходів запобігання злочинному забрудненню або виснаженню водних об'єктів значно підвищується, якщо в ньому беруть участь представники громадськості, інші особи з найближчого оточення правопорушника.

Проте, як свідчить природоохоронна практика, великі потенційні можливості ранньої профілактики (запобігання злочину) використовуються дуже рідко. Найістотнішим недоліком є те, що на численні випадки забруднення або засмічення водних об'єктів не завжди настає негайне відповідне реагування ефективними заходами запобігання, які забезпечили б позитивні зміни у правосвідомості суб'єктів відносин, що поставлені під охорону ст. 242 КК України, і, отже, виключали можливість рецидиву цих соціально небезпечних діянь. Характерно й те, що навіть при застосуванні до осіб, що вчинили такий злочин, одноразових профілактичних заходів, вони здебільшого зводилися лише до системи різних обмежень і заборон. Таку практику важко визнати ефективною, оскільки профілактика не залучає правопорушника до активної участі в еколого-правовому вихованні. У цьому аспекті виправдовує себе практика, коли осіб, котрі вчинили адміністративні правопорушення щодо водних об'єктів, що можуть перерости в каране діяння, попереджують про можливу відповідальність, а також зобов'язують прослухати спеціальний курс платних лекцій з охорони водних об'єктів для підвищення їх правосвідомості й стимулювання правомірної поведінки.

Функції запобігання злочину, передбаченого ст. 242 КК України, на ранніх стадіях покладені на орган дізнання. Стаття 103 КПК України зобов'язує міліцію вживати необхідні оперативно-пошукові заходи з метою виявлення ознак злочину та осіб, які його вчинили. З цієї вимоги випливає, що орган дізнання має запобігати підготовлюванню або негайно припиняти вже розпочате злочинне забруднення водних об'єктів застосуванням до винних ефективних заходів переконання і примусу, які приводять особу до відмови від реалізації злочинного наміру або

позбавляють її можливості продовжувати злочинну діяльність.

Для негайного припинення забруднення водних об'єктів у стадії приготування або замаху органу дізнання необхідно насамперед створити обстановку, яка виключала б можливість подальшого розвитку злочинної діяльності. Виправдовують себе в таких ситуаціях спеціальні заходи, які спрямовані на роз'єднання антигромадських груп порушників водного законодавства та переорієнтацію їх на суспільно корисну діяльність з охорони водних об'єктів.

На прокурорсько-слідчі органи та суди в межах їх компетенції також накладається обов'язок вжити заходів до запобігання і припинення досліджуваних злочинів. Отримавши заяву або повідомлення про підготовлюваний або вчинений злочин забруднення водних об'єктів, прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя разом з діями, передбаченими ч. 2 ст. 97 КПК України, застосовують усі можливі заходи для запобігання злочину або його припиненню. Невідкладність, послідовність і спрямованість проведення таких превентивних запобіжних заходів має визначатися з урахуванням конкретної обстановки.

Отже, аналіз правозастосовної практики свідчить, що суб'єкти процесуального запобігання забрудненню водних об'єктів не завжди приділяють належну увагу доказуванню всієї сукупності причин і умов, що зумовили вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК України.

В основі організації процесуальної профілактики злочинів, передбачених ст. 242 КК України, лежить вимога закону (ст. ст. 231, 232 КПК України), яка зобов'язує правоохоронні органи вносити у відповідні державні органи, установи й організації подання або виносити судами окремі ухвали для усунення виявлених під час дізнання, досудового слідства

і судового розгляду кримінальних справ причин і умов, що сприяли вчиненню цих злочинів. Орган, установа, організація або службова особа, одержавши подання або окрему ухвалу суду, зобов'язані розглянути їх і не пізніше місячного строку повідомити правоохоронний орган про вжиті профілактичні заходи.

Література

1. *Гальперин П. М.* Основные направления борьбы с преступностью. – М.: Наука, 1975. – 160 с.
2. *Герцензон А. А.* Уголовное право и социология. – М.: Юрид. лит., 1970. – 179 с.
3. *Бородин С. В.* Теоретические проблемы советской уголовной политики // 25 съезд КПСС и дальнейшее укрепление социалистической законности. – М.: Политиздат, 1977. – С. 27-30.
4. *Багрий-Шамхатов Л. В.* Об уголовной политике в Украине // Права система України: теорія і практика: Тези доп. і наук. повідомл. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7-8 жовтня, 1993 р.). – К.: Наукова думка, 1993. – С. 235-364.
5. *Айдаров Й. Н.* О профилактической политике и ее роли в борьбе с преступностью // Вопросы борьбы с преступностью. – М., ВИП, 1988. – Вип. 47. – С. 106-109.
6. *Жалинский Э. Н.* Содержание уголовной политики // Уголовная политика в борьбе с преступностью. – Свердловск: Изд-во Свердловского ун-та, 1986. – С. 12-18.
7. *Исмаилов И. А.* Уголовная политика как система // Уч. зан. Азерб. гос. ун-та. – Баку, 1975. – С. 12-13.
8. *Музыка А. А.* Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. – К.: Логос, 1998. – 324 с.
9. *Беляев Н. А.* Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. – 177 с.